

JUŽNOSLOVANSKO SIROMAH

V slovanskih jezikih najdemo besedo siromah z vrsto izpeljank. Naj navedem najpomembnejše gradivo: sh.¹ siromah in siromak "ubog čovjek, bijednik; jadnik, nevoljnik; prosjak", pri Divkoviću in Tordincu izpričano sjeromah², siromaha (ž.), coll. siromaš, siromaškī, siromašnost, siromaština, siromašluk, siromašči, siromah (prvotno prilastkovna raba samostalnika), siromašiti; mak.³ siromav (mn. -si), siromašec, siromav "kukavan, siromašan" (uporablja se le za moški spol; -av je iz -ah), siromašen; blg.⁴ siromah, siromahkinja, coll. siromàš, siromašija, siromaški (prid. in prisl.); sln.⁵ siromák in siromáh, siromáščina, siromačija, siromášiti in siromačiti itd.; ukr.⁶ širóma "bednjak; prostonarod'je", siromaxa, syroxman, syroxmanja, širomás'kyj, širomásnyj, coll. širomásnja; polj.⁷ siroma "biedak, nieborak", siromacha.

V poljščini beseda ni domača, temveč izposojena iz ukrajinščine, uporabljali pa so jo nekateri pisci, npr. Rej.⁸ Izmed slovenskih narečij jo poznajo le vzhodna, zato prevladuje mnenje,⁹ da je po izviru kajkavska, čeprav danes spada v fond knjižnega jezika. Tudi v ukrajinščini, moramo poudariti, ni splošna, temveč pripada zahodnim narečjem, znana pa je še iz ukrajinskih narodnih pesmi¹⁰. Glede ukr. saraka "sirota" menimo, da je sprejeto prek romunščine iz južnoslovanskega sirak¹¹. Tu izpuščam tudi oblikovno zelo podobne besede, npr. široman, širomanec, širomanok, široxmanok, široxmanec, ki se vse uporabljajo kot epitet za volka, nastopajo pa že v kozaških dumah 16. in 17. stoletja in so nedvomno izpeljane s pripono -man- iz *sěry "siv".¹² Manjkajo mi tudi natančnejši podatki o razširjenosti te besede v bolgarščini in makedonščini, po katerih bi se mogoče dalo ugotoviti žarišče nastanka. V srbohrvaščini naj bi bila beseda le štokavska¹³, a je tudi kajkavska, zdi pa se, da ni čakavska¹⁴. Znana je v cerkvenoslovanskih spomenikih¹⁵ 16. in 17. stoletja, prvi doslej znani zapis pa je iz 15. stoletja¹⁶, in sicer s srbohrvaškega jezikovnega ozemlja. Opazno je, da je bila beseda v južnoslovanskih jezikih dosti bolj produktivna (zlasti v srbohrvaščini) kot v ukrajinščini, saj je razvila pravo besedno družino, za ukrajinščino pa je značilna večja variantnost.

Beseda je bila v strokovni literaturi že večkrat omenjena, a doslej, kolikor mi je znano, niti enkrat pojasnjena. Prvi jo je obravnaval že Miklošič¹⁷, in sicer v zvezi s pripono -ah. Debelni del je rekonstruiral kot *siroma, ni pa dodal nobene pripombe glede njegove slovnične sestave. Za to rekonstrukcijo se je najverjetneje odločil zaradi naslednjega citata siromago ne vërveše¹⁸. Od tedaj ta rekonstruirana oblika kroži po literaturi.

Tudi etimološko razlago je prvi podal Miklošič¹⁹. Pravilno jo je povezal s prived. sirz "orbus", znanim tudi iz slovanskih jezikov, npr. rus. siryj, češ./slc. sirý "osirotel, zapuščen, samotn, pust", sh. sir, eksla. sirz²⁰, in iz izpeljank sirota, sirak, siroba itd. Miklošič je pritegnil tudi romunske izposo-

jenke in navedel etimološko sorodne baltske oblike, lit. šeir̃ys "vdovec", šeirē "vdova". Opozorjeno je bilo še na avest. sae- "verwaist" iz praarij. šāyi-, ki kot prvi člen zloženke nima pripone *-ro-²¹. To trojno serodstvo je v etimološki literaturi ostalo nesporno, medtem ko je sorodnost z lat. hērēs "Erbe" in gr. Χῆρος "beraubt, leer" bolj dvomljivo.

Od slavističnih priročnikov jo najdemo brez posebnih dodatnih pojasnil pri Preobraženskem²² pod geslom sir̃ in le v zvezi z južnoslovanskimi jeziki ter pri Mladenovu²³ pod geslom siromah s pristavkom, da je iz sir- kot sirota, sirak. Skok²⁴ meni, da je stesla. in sh. siromah nastalo iz konglutinirane pripone -ohman (dve pomanjševalni priponi -oh+ romun. -man-), ki naj bi bila tudi v ukr. syroxman. S sufiksom -ah operira tudi praslovanski slovar²⁵, a pri tem ne pojasni besednega dela pred pripono, za ukr. širōma pa trdi, da je spačeno. Tudi Smoczyński²⁶ obravnava pri tej besedi le h-jevsko sufiksacijo.

Skokovo razlago moramo kot ne dovolj verjetno in tudi z ničemer utemeljeno takoj zavreči, saj sicer ne bi mogli pojasniti najstarejšega zapisa iz 15. stoletja. Miklošičeva je dosti bolj verjetna, zlasti zaradi izpričane oblike siromago. To bi bil lahko le sklon pridevniško uporabljenega sedanjškega trpnega deležnika. Na to kaže tudi rekcija glagola vērveše. Ne more pa biti z oblikovnega stališča v zvezi z izpričanima glagoloma -siriti in -sirēti, ker bi se njuna deležnika glasila *sirim̃ ali *sirējem̃. Romunisti bi morda lahko izluščili, ali se ne skriva tak pravilni deležnik v romunskem sărman z variantami sirimán, sărimán, suri-mán, sărămán, sîrmán, sirumán, ki so izposojene iz cksla., le pripona je zamenjana²⁷. Prav zato je upravičena domneva, da je *sirom̃ drugotno. Ne zdi se mi prepričljivo razlagati ga kot analogno tvorbo po sedanjških trpnih deležnikih, ker so bili ti maloštevilni in neproduktivni. Začudenje zbuja tudi dejstvo, da so do njega ostajali ravnodušni celo južnoslovanski pisci. Danes je težko ugotoviti, ali je tej ravnodušnosti botroval dvom o pravilnosti zapisa ali pa je bil zapis preprosto prezrt. Ob Miklošičevi razlagi ostane popolnoma nerazložljiva tudi izbira neproduktivne in celo izjemno redke pripone -ah npr. ptach, svojach v svojaš6), ki prav zato rad alternira s produktivnim -ak̃, prim. npr. siromak, ptak, svak.

Zaradi vsega povedanega se zdi mogoče besedo siromah̃ pojasniti iz sintagme²⁸ *siro-j6mah̃e²⁹, občutene kot zvalnik, h kateri se je z analogijo po drugih paradigmatskih tipih alternacij k-č, g-ž, h-š oblikoval drugotni edninski imenovalnik *siroj6mah̃e. Občutek za glagolski drugi del bi se bil moral izgubiti zelo zgodaj, saj drugače ne bi bil mogoč izpad začetnega j6- (prim. neimaština poleg današnjega nemaština), in to celo brez nadomestne podaljšave, ki bi morala biti vidna v sh. Oboje pa lahko pojasnimo, če domnevamo križanje te sintagme z deležnikom (ali morda že pridevnikom) *sirim̃. Zaradi take povezave bi se bil *sirim̃ preoblikoval v *sirom̃, *siroj6mah̃e pa brez sledu izgubil -j6-. Nadaljnje izpeljanke iz te besede besedotvorno niso sporne.

Zaradi pomanjkanja gradiva in literature je težko reči kaj dokončnega o ukr. besedah. Vendar se zdi, da so južnoslovanskega izvira, niso pa, kaže, prišle ob istem času in po isti poti, doživele pa so tudi križanje z drugo besedno družino.

Med njimi zelo preseneča širóma, ker po naglasu in obliki izstopa ter spominja na južnosrbsko siròma iz siròmah.

Opombe

- 1 Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, XV, 1955, str. 56-60.
- 2 Gre za psevdоекavizem, t.j. prehod i v ě pred r, ki je znan iz mnogih narečij od Mljetā do jugovzhodne Slavonije, ni pa dosledno izpeljan. Gl. P. Ivić, Die Serbokroatischen Dialekte (ihre Struktur und Entwicklung), 1958, str. 151.
- 3 Rečnik na makedonskiot jazik, III, 1966, str. 200-1.
- 4 Rečnik na sʒvremennija bʒlgarski kniʒoven ezik, III, 1959, str. 203; A. Djuvernua, Slovar' bolgarskago jazyka (po pamjatnikam narodnoj slovesnosti i proizvedenijam novějšej pečati), II, 1889, str. 2163.
- 5 M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, II, 1895, str. 480.
- 6 B. D. Hrynčenko, Slovar' ukrainskago jazyka sobrannyj redakciej žurnala "Kievskaja Starina", IV, 1909, str. 123 in 128; Ukrains'ko-rosijs'kyj slovnyk, 1971, str. 852.
- 7 Karłowicz-Kryński-Niedźwiedzki, Słownik języka polskiego, VI, 1952, str. 119.
- 8 gl. op. 7; A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, 1957², str. 489, meni, da je polj. pozabila prid. sir in tudi njegovo izpeljanko siromach, kar pa iz kasneje povedanega ni verjetno.
- 9 A. Bajec, Besedotvorje slovenskega jezika I, 1950, § 174.
- 10 P. Lukašević, Malorossijskija i červonorusskija narodnyja dumy i pěsni, 1836, str. 66; Čumackija narodnyja pěsni I. Ja. Rudčenska, 1874, str. 109.
- 11 gl. B. V. Kobyljanskij, Dialekt i literaturna mova, 1960, str. 247-8.
- 12 Prof. dr. O. Horbatschu s fränkfurtske univerze se zahvaljujem za dragocene podatke o ukrajinščini.
- 13 P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III, 1973, str. 243.
- 14 I. Popović, Geschichte der Serbokroatischen Sprache, 1960, str. 538.
- 15 F. Miklošič, Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum, 1862-65, str. 841.
- 16 Pismo Mehmeda II iz l. 1456, Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii, 1858, str. 474.
- 17 F. Miklošič, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, II, 1875, str. 287.
- 18 Bʒlgarski narodni pěsni sobrani od brat6ja Miladinovci Dimitrija i Konstantina i izdani ot Konstantina, 1861, str. 48. Ves citat se glasi: Ti imaše mno-

go stoka, na siromah_o neda'aše, siromago ne vërveše; A. Djuvernua, l.c., ima napačno citirano stran in obliko vërveše.

- 19 F. Miklošič, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, 1886, str. 296.
- 20 L. Sadnik - R. Aitzetmüller, Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten, 1955, str. 120.
- 21 K. Brugmann, Grundriss der vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen², II/1, 1906, str. 353.
- 22 A. G. Preobraženskij, Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka, II, 1910-1914, str. 289, fotokop. iz l. 1958.
- 23 St. Mladenov, Etimologičeski i pravopisen rečnik na bëlgarskija knižoven ezik, 1941, str. 581.
- 24 P. Skok, l.c.
- 25 Słownik prastowiański I, Krakov 1974, str. 71.
- 26 P. Smoczyński, Słowiańskie imiona pospolite i własne s podstawowym -ch- w części sufiksальной, 1963, str. 27 passim.
- 27 H. Tiktin, Rumänisch-deutsches Wörterbuch, III, 1925, str. 1367-68.
- 28 Mislim, da táko sintagmo, kjer je siro tožilnik substantiviranega pridevnika, upravičeno domnevam tudi za obdobje pred 15. in verjetno ne pred 13. stol. Danes pri južnih Slovanih sintagme kot npr. blg. imam sili "silen s_om", imam tärpenie "tärpeliv s_om", sh. imam pravo itd., niso nič izjemnega. Zanimive so tudi druge primerjave, čeprav ni genetične zveze, npr. nem. wohlhabend, reichhaltig. Iz podobne sintagme je treba izhajati tudi pri vëro-jëti, prim. sln. verjeti, r. vjerojatnyj, proti ukr. imovirno "isto".
- 29 Konec stcksla. obdobja se je deblo ima- začelo posploševati na vse glagolske oblike, gl. A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, 1966, str. 451. Od tod sledi, da je beseda lahko nastala le na prostoru, kjer se je deblo ima- posplošilo.

Zusammenfassung

SÜDSLAVISCHES SIROMAH

F. Miklošič war der erste, der das Wort siromah (welches in allen südslavischen Sprachen und in den ukrainischen und polnischen auftritt) etymologisch und wortbildlich erklärt hat. Während seine Etymologie noch immer für richtig gilt, scheint mir seine Wortbildungserklärung, in der es sich um adjektivisch erfass-tes Partizip präs. pass. *sirom_o + der Suffix -ah_o handelt, nicht ganz über-zeugend. Grammatikalisch richtig kann es weder zum bewiesenen -siriti noch zum ebenso bewiesenen -sirëti gehören. Auch ist es weniger glaubwürdig, das es sich hier um eine analogische Bildung nach den anderen Partizipien dieser Art handelt, weil es deren nur wenige gab und als Kategorie nicht produktiv wa-

ren. Aber es muß noch erwähnt werden, dass die bei den Südslaven bewiesene Form siromago die Existenz des *siromǫ zweifellos bestätigt. Völlig unklar bleibt auch die Anwendung des außerordentlich seltenen Suffixes -ahǫ.

Nach der Analyse des oben zitierten Materials scheint es mir am besten den Bestand eines richtigen Partizips *sirimǫ zu supponieren (die rumänischen Lehnwörter würden vielleicht diese Vermutung bestätigen), das sich mit dem zwar nicht bewiesenen, aber typologisch möglichen Syntagma *siro-jǫmaše gekreuzt hat. Dieses Syntagma könnte als Vokativ mißverstanden werden, deshalb hätte sich ein sekundären N. sg. *sirojǫmahǫ gebildet. Der verbale Sinn des zweiten Teils *-jǫmaše könnte verloren gehen und als Ergebnis der Kreuzung könnten die Formen *siromǫ und *siromahǫ ohne der Ersatzverlängerung entstehen. Die Entstehung dieses Wortes wäre auf jenen südslavischen Bereich beschränkt, der das Verallgemeinen des Stammes jǫma- kannte, natürlich nach diesem Verallgemeinen und vor dem 15. Jahrhundert.

Die ukrainischen Formen sind von den südslavischen Sprachen übernommen worden, die Zeit und die Wege des Entlehens aber waren nicht dieselben für alle Formen.